

Ўзига тегишли бўлган улкан воқеаларни хоҳ у ижобий бўлсин, хоҳ салбий, аксарият холда, инсон сукут билан қабул қила олмайди. Чунки унинг ботини - рухиятида ана шу зарбага қарши жавоб қилиш эҳтиёжи яшайди. Бу эҳтиёж сукутни бузади. Бусиз мумкин эмас. (Чинакам адабиёт худди шу эҳтиёждан тугилади).

Дейлик, тоғда юрган овчи фалокат юз бериб, ногоҳ жарга кулади. У пастга етиб келиб тошларга урилгунча оғзига талкон солгандай жим учмайди. Балки атрофда унга ёрдам берадиган ҳеч қандай қуч бўлмаса-да, ўлим муқаррар эса-да, барибир, овози борича бақиради. Бу - фойдасиз нидо, лекин асло мантиксиз эмас! (Фойдасиз нарсаларнинг ҳаммаси мантиксиз бўлади деб, қим айтди сизга?..) Бу хайкирик улкан фожиа - воқелик зарбасига тутилган заиф қалқон. У қанчалик заиф бўлмасин, барибир тутилади ва тутилиши шарт! Бу ҳол тоғ қўчқиси остида қолиб, ўлимга маҳкум бўлган ожиз қимсаннинг ҳимояланиш учун баҳай-бат тошларга қарши нозик қўлларини қўтаришига ўхшайди. Буда нафсиз, бироқ мазмунсиз бўлолмайди. Зеро, бусиз мумкин ҳам эмас. Чунки бу - ички бир эҳтиёж, зарурият. Қалбларни ларзага солиб яралувчи чинакам шеъроят, ас-лида, мазкур эҳтиёжнинг фарзандидир. Хақиқий санъат пировард натижада инсоннинг рухий-маънавий дунёсига гўзаллик бахш этади. Ахир тоғдан ўқиб тушаётган ўқидек харсангни заиф қўллари билан тутиб қолишга уринган инсоннинг ана шу лаҳзадаги сурати даҳшат муҳрланган хайрат эмасми! Энди унга шундай суратни бағишлаган сийрат - рухнинг гўзаллиги ҳақида мушоҳада юритсак - чи, у қандай экан?..

Рух гўзаллиги ҳақида мушоҳада юрита олиш бахти насиб бўлган мутафаккирлардан бири юксак шеъроят борасида тахминан бундай дейди: Юксак шеъроят юқоридаги ўз чўққисидан пастга тушиб, одамлар билан қолиб қетди. Аслида, у шоирни ўзи билан олиб кетиши керак эди. Бироқ бунинг уйдасидан чиқолмади. Энди шеъроят замоннинг инжикдикларига бўйсиниб яшайпти. Натижада у ўз тилсимини йўқотиб қўйди. Бугунги шеъроят ана шундай тилсимдан жудо бўлган шеъроятдир...

Юксак шеъроят ва унинг бугунги аҳоли ҳақида гўзал тарзда айтилган фикр. Бироқ бир қадар субъектив ҳамдир. Чунки "бугунги дунё шеърояти ўша тилсимдан жудо бўлган шеъроятдир" деган фикр ҳали ҳар бир шоир юрагида ўзининг тўла ҳуқуқи билан жаранглай олгани йўқ. Чунинчи, омма назарида бугунги ўзбек шеъроятининг энг юксак чўққилари бир қанча. Аммо шуни ҳам мардлик билан тан олиш керакки, қанча ва нечоғли жозибадор бўлмасин, ундан қоникмаслик ҳам бор гап, ундан юксакрок жозибага эга бўлган санъатга эҳтиёж мавжуд. Эҳтиёж бор экан, албатта бундай шеъроят яратилади ва ҳатто бундай ҳаракат аллақачон бошланган. Агар юксак шеъроятнинг ижодқори битта ва унинг ўқувчиси қамсонли бўлса-да, бундай санъатнинг борлигининг ўзи улкан бахт! Жалолитдин Румийнинг юзмингларча ҳеч қандай қиммати бўлмаган одамлардан илохий борлиққа гарқ бўлган битта авлиёни устун қўйиши гайриинсоний ёндашув бўлмай, айни инсонийдир. Чунки авлиё "ўша тилсимдан" боҳабар ва уни факат сонлардангина ташкил топган авомдан афзал қилган жихат ҳам шудир. Шундай экан, санъат, жумладан, шеъроят ҳамиша ана шу тилсимга интилиб яшайди. Баъзан ундан ўзлашгандай, ҳатто тилсимотдан маҳрум бўлгандай туюлса-да, у яна қайтадан тугилади ва ўзининг абадий орзуси сари йўлга чиқаверади. Чунки мавжуд муваффақиятлардан қоникмайди,

коникканда эди, туркийлар шеърияти Навоийда, инглизлар назми Байронда, русларники эса Пушкинда тўхтаган бўларди. Коникмаслик ҳамма вақт янги ва янги сафарларни келтириб чиқаради. Натижада янги улуг шоирлар тугилади, намоён бўлади. Йўкса, сиз Яратганнинг кудратини Навоий ёхуд Шекспир, Достоевский ёки Камю даҳолари билангина чегараланишига кўнасизми?..

Коникмаслик хақида ёзувчи Хуршид Дўстмухаммад шундай ёзади: "...Мен "Ўтган кунлар" ёки "Кутлуг кон" ёки "Сароб" нинг кам-кўстсиз романлигига шубҳа билдирсам, мазкур асар муаллифларига ёки ўзбек адабиётига душман бўлиб қолмайман... Хаёт фалсафаси Афлотун ёки Маркс фалсафасидан бойроқ ва мукамалроқ бўлганидек, адабиёт хақиқати Толстой ё Айтматов, Кодирий ё Каххор хақиқатидан мукамалроқ ва мукаддасроқ. Бордию, китобхонлару мутахассислар олқишлаётган муайян оммабоп асар (адабиётимизнинг энг катта касалликларидан бири - оммабопликнинг асарни баҳолашдаги мезон қилиб олиш) хақиқатида бирон кемтикликни пайкаган ёш хаваскор қаламкаш чиқиб қолса, бу ҳам кадрланишга арзирли катта ҳодиса... Ахир, адабиёт ва санъатни қониқиш эмас, қоник-маслик юксалтиради. Қониқишпарастлик адабиётни занг янглиг қемирувчиси!...

...Адабиётнинг парвозини таъминловчи иммунитетни ана шундай мардларча тан олиш - қоникмаслик, изланишга ташналик, талабчанлик бойитади, юксалтиради..."

Коникмаслик тугиб бераётган адабиёт бизда мавжуд ва у инсон қалбига очилган мўъжаз дарчага ухшайди. Унга боқа олган киши ўз-ўзини, демакки, инсонни томоша қилади, билади, хайратланади... Дунёда англашдек, тушунишдек, ниҳоят, ҳис этиб яшашдек катта қувончлар қам. Ҳар қандай қонун-қоида инсоннинг хатти-ҳаракатларини ўз қолипига солиб баҳолашга ҳаракат қилса, адабиёт, ҳа-ҳа, айнан адабиётнинг ўзи инсоннинг бағрига сиғишга интилади. Дунёдаги жамики фанлар йигилиб қотилни ўлимга ҳукм этса, адабиёт уни озод этилишини ёқлаб чиқиши мумкин! Чунки устқурма соҳалари ичра хақиқатга энг яқин бора оладигани адабиёт, адабиёт бўлгандай Рост адабиёт - КЎНГИЛ АДАБИЁТИдир! У қашф этади. Бироқ қандайдир тоғу тошлар қаърида берқиниб ётган маъдан-ларни эмас, балки инсон бағрида яширинган оламларни очади. Дархақиқат, тушунган одам учун энг қимматли бор-лиқ - унинг ўз олами. Зеро, "инсонни хайвондан жудо қилган нарса - сўз" эмас, аввало ўша олам - КЎНГИЛ! Сўз қўнгилнинг ноқис тилмочи, ҳолос. Хақиқий адабиётнинг барқамол бадиий асари эса бизнинг ҳар биримизнинг қўнғимиз осмонида пайдо бўлажак рангин қамалак! Уни қўриш учун ҳазрат Румий айтганидек, қўзни қўр қилмоқ (қўз қорачигини ичкарига қаратмоқ, ичкарини қўрмоқ - Гассет) қерак, зора қалбимиз қўзи уни қурса... Қўнгил -бу одамзотнинг бор - йўғи, инсонлиги. Агар инсондан қўнгилни айириб ташласак, қоладигани - ақлли хайвон. Бинобарин, қўнгил ҳаёт экан, инсон бор, қўнгал ҳаёт экан, адабиёт яшайди. "Адабиёт ўладими?" деган саволга жавоб ҳам қўнгилдир, унинг қисмати дир.

Қайд этишга лойиқ яна бир жихат шуки, адабиёт ўзининг биз қўниккан шаклидан зерикиб, қисман бошқа қўринишларга ўтиши мумкин ва ўтмоқда ҳам. Масалан, ХХ асрга қелиб ойнаи жаҳон қенг тус олганига қўра кино санъати вужудга қелди. Тўғри, у эраимиздан аввалги қатор асрларда - Юнонистон ва Римда, кейинроқ бутун дунёга ёйилган театр санъатидан ўсиб қикди. Шунга қарамай, кино ўзининг сажиясига қўра санъатнинг янги, омухта тури. Тезқор қамоннинг таъсири остида одамлар руҳияти ҳам

маълум даражада ўзгармоқда. Буни санъат соҳасида ҳам пайкаш мумкин. Хусусан, бугунги одамнинг завкла-ниши учун китоб титишта хуши йўқдек. (Ҳеч бўлмаганда, кечагига нисбатан). Лекин унинг ҳам юраги бор ва у ҳам худди кечаги одамдек хаяжонга тушмоқ истайди. Юрак эртага ҳам буни истайди, ундан кейин ҳам. Шунга кўра, у ўз эстетик завқини камрок меҳнат сарф қилган ҳолда, масалан, телевидениедан олади. Зукколик билан кузатиб бораётган киши шуни илғайдики, кино санъати маълум маънода адабиёт ишини ўтамоқда. Албатта, бунда нимадир йўқотилади, нимадир топилади. Лекин муҳими кўнгилни кашф этиш, инсоннинг фикру зикрини кўнгилга номаълум саҳнатлар дунёсига етаклаш. Агар фильм битгандан сўнг ҳам у берган хаяжон, таъсир бизда, кўнглимизда давом этар экан, демак, бу ерда адабиёт мавжуд. Кўйнидан тушгани кўнжисига деганидек, адабиёт, барибир, жамият ичра яшашда давом қилмоқда, деймиз. Бошқа кўйим кийиб олгани учун танимаганимиз - бизнинг нуқсонимиз, ҳолос. (Албатта, китоб шаклидаги адабиёт ўрнини ҳеч қандай бошқа восита боса олмайди).

Оламдаги жамики ходисалар замирида ҳақиқатга интилиш ётади. Жумладан, адабиётнинг ҳам. Бирок у ҳақиқатга физика ёки тиббиёт фани сингари кўл билан ушлаш мумкин бўлган сабаблару шунга яраша услублар воситасида эмас, балки кўнгилда тугилиб ўсиб, каёққадир шиддат билан талпинаётган табиий кудрат - буюқ эҳтироснинг бағрида, у орқали интилади. Интилишнинг сурати, тахминан камалакнинг сурати каби гўзал ва мазмуни ҳам яна ўша камалакнинг кўнгилда акс этган титрок ёди маъноси янглиг ҳамиша барҳаёт. Бу адабиёт кўпчиликнинг тили учидаги гапни айтиб хозиржавоблик қилмай-ди. У улкан муаммоларни кун тартибига кўйишдан ўзини тияди. Бу адабиёт масҳарабоз эмаски, одамларни кулдир-са, у хатто бировни йиглатишдан ор қилади. Бу адабиёт мисоли бир уммон ва унинг сирти канчалик сокин эса, ичи шунчалик долғали. У ҳам ўз бағрига чорлайди, бироқ тубига тушиб марвариду жавоҳирлар шодасини чангаллаб чиқишни маслаҳат бермайди. Зотан, уммон тубсиз. Шунга кўра у ўзининг теран бағрига шўнгиб шиддатли тўлқин-лари канотида кудратни - ҳаётни идрок ва ҳис этиб яшаш-ни таклиф этади, ҳолос. Бундай адабиёт бизда бор ва уни илғаб, тушуниб таҳлил қилиш учун мунаққидга Озод Ша-рофиддиновдаги журъату Умарали Норматовдаги хайрат, Наим Каримовдаги фидоийлигу Матёкуб Кўшшоновдаги тани соглик, Иброҳим Гафуровдаги ҳаёлу Иброҳим Ҳаққулдаги одамий дард, Талъат Солиховдаги савкитабий идро-ку Нўъмонжон Раҳимжонов ва Ҳамидулло Болтабоевдаги теранлик, Козокбой Йўлдошевдаги бағрикенглику Сувон Мелиевдаги инкор, Абдугофур Расулов ва Дилмурод Куроновдаги илмийлигу Раҳимжон Раҳматдаги психологизм, Баҳодир Саримсоков ва Узок Жўрақуловдаги назариявийлигу Жаббор Эшонқулдаги мифологик тафаккур, Илхом Ганиевдаги гайрату Баҳодир Каримдаги изчиллик, ниҳоят, Ортиқбой Абдуллаевдаги хокисорлигу Абдулла Улуговдаги майинлик... зарур бўлар. Ҳа, бу шундай адабиётки, уни тушуниб, таҳлил қилиш учун мухтарам олимларимиз ўзларидаги энг яхши сифатларга суянмоғи ва Яратган-нинг марҳаматига умид қилмоғи керак бўлди. Чунки бу адабиёт аллақандай гоёнинг эмас, балки чинакам санъатнинг - инсон қисматининг, кўнгилнинг асаридир.

Улғубек Ҳамдам

